

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 74 Yıl: 2020 & Volume: 13 Issue: 74 Year: 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ARAP DİLİNDE İSM-İ MENSÛB VE KULLANIM AMAÇLARI* RELATION NAME AND ITS USAGE PURPOSES IN ARABIC LANGUAGE

Mahmut TEKİN**

Öz

Bu çalışmada isimler üzerinde genel bir tanımlama yapıldıktan sonra ism-i mensûb konusu ele alınmakta ve önemine değinilmektedir. Nitekim insanlar, bir şeyi bir yere nisbet etmek ya da aidiyetini bildirmek istediklerinde sonuna şeddeli bir yâ ekleyerek ism-i mensûba başvurmaktadırlar. Günlük hayatta bu ögeye sıkça başvurulmasının en önemli amacı telaffuzda kolaylık elde etmek ve az sözle çok şeyi ifade etmektir. Ayrıca ism-i mensûb dışındaki ism-i tasğîr, tesniye ve cemi' terimlerinin de bu amaçlar çerçevesinde kullanıldığı bilinmektedir. İsm-i mensûb'un tanımı, nisbet yâ'sı, nisbet yâ'sının hazfedilmesi, ism-i mensûb ve müenneslik, ism-i mensûb ve tesniye arasındaki benzerlik, ism-i mensûb ve tâ-i marbûta arasındaki müşabehet, ism-i mensûb'un temel amacı, ism-i mensûb'un amel etmesi, kıyâsî ism-i mensûb ve semâ'î ism-i mensûb sîgaları gibi başlıklar altında bu olgu ile ilgili etraflıca bazı bilgiler verilmiştir. Çalışma süresince Sibeveyh (ö. 180/796), Muberrred (ö. 285/899) ve İbn Serrâc (ö. 316/929) gibi mutekaddimûn dilcilerin eserlerinden istifâde edilmiştir. Arap dili sahasında önemli bir yer edinen "ism-i mensûb" konusu üzerine yapılan bu çalışma, ilgili kaynaklarda mevcut olan bilgilerin araştırılması incelenmesi ve tahlil edilerek bir araya getirilmesiyle ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Konu, İsm-i mensûb, Nisbet, Amaç.

Abstract

In this study the subject of ism-i mensûb, one of the grammer subjects, is discussed and its importance is mentioned. When people want to attribute something to a place or to indicate their belonging, they use ism-i mensûb by adding a shadda yâ to the end. The most important purpose of using this word frequently in daily life is to make pronunciation easier and to express a lot with few words. In addition, it is known that the terms of ism-i tasğîr (diminutive), tesniye (deuteronomy) and cemi (plural) 'other than ism-i mensûb are also used for these purposes. Some detailed information has been given about this phenomenon under headings of definition of ism-i mensub, attribution word of yâ, ruling out the attribution word of yâ, similarity between ism-i mensub and müenneslik (feminine), ism-i mensub and tasniye (deuteronomy), similarity between ism-i mensub and ta-i marbûta (masculine and feminine), main purpose of ism-i mensub, practice of the ism-i mensûb, comparative ism-i mensûb and the semâ'î ism-i mensûb sigas. During the study, the books of predecessor linguists such as Sibeveyh (d. 180/796), Muberrred (d. 285/899) and Ibn Serrâc (d. 316/929) were used. This study on the topic of "ism-i mensûb", which has an important place in the field of Arabic language, has been prepared by researching, analyzing and gathering the information available in the relevant sources.

Keywords: Arabic Language, Subject, İsm-i mensûb, Ratio, Purpose.

* Bu makale, 15 Kasım 2017 tarihinde "İsm-i mensûb" başlığı ile sunulan doktora seminerinin geliştirilerek üretilmiş halidir.

** Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8823-0972>, mahmuttekin83@hotmail.com

Giriş

Halil (ö. 175/791), Sibeveyh (ö. 180/796), Ferrâ (ö. 207/822), Ahfeş (ö. 315/927), Muberrred (ö. 285/899) ve Kisâi (ö. 189/805) gibi dilciler, Kur'ân ve hadislerde var olan hükümlerin doğru bir şekilde öğrenilip anlaşılabilmesi amacıyla gecelerini gündüzlerine katarak tarihi süreç içerisinde büyük bir çaba ortaya koymuş ve Arap dili alanında yapılan çalışmaların yoğunluk kazanmasına sebebiyet vermişlerdir. Yapılan bu çalışmalar neticesinde "nahiv"¹ ve "sarf"² başta olmak üzere Arap dilini inceleyen bir takım ilimlerin teşekkül ettiği gözlemlenmektedir.

Nahiv ilmiyle ilgili yazılan el-Kitâb, el-Mufasssal fî sina'ati'l-i'râb, Kâfiyye ve Elfiyye gibi eserler irdelendiğinde ilk dönemlerde nahiv ve sarf ilminin aynı kavramla ifade edildiği ortaya çıkacaktır. Sonraki dönemlerde ise bu iki ilim birbirinden bağımsız bir şekilde ele alınarak kelime bilgisini konu edinen ilme sarf (morfoloji), cümle bilgisini konu edinen ilme ise nahiv (sentaks) adı verilmiştir.³

Yüce Allah'ın var olan bütün diller arasında Kur'ân'ı Arapça olarak göndermesi, İslâm âleminin her tarafında bu dile karşı büyük bir teveccühün oluşmasına sebebiyet vermiştir. Kelime türetme açısından epeyce zengin bir yapıya sahip olan Arapça, Kur'ân'ın aslı unsurlarından biri olup tam anlamıyla gramatikal bir dildir. Arapçanın Allah ile kul arasındaki irtibatı sağlayabilecek kadar zengin bir kapasiteye sahip olduğu görülmektedir. Nitekim Yüce Allah, Kur'ân'ın Arapça olarak indirilmesi hakkında şöyle demektedir: "Anlayasınız diye onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik".⁴

Osmanlı medreselerinde sıra ders kitapları arasında okutulan *Merâh* sahibi olan Ahmed b. 'Alî'nin (ö. ?/?/?) "أن الصرف أم العلوم والنحو أبوها" *Hiç şüphesiz sarf ilimlerin anası, nahiv de ilimlerin babasıdır*" ifadesinden de anlaşılacağı üzere Arapça ilimleri arasında gramer ilimleri arasında yer alan nahiv ve sarf, İslâm âleminde büyük bir ehemmiyete sahiptir.⁵ Gramer ilmi bir vasıta olup temel amaç onlarla şer'i ilimlere ulaşmaktır. İslâm'ın Arapçayı Hicaz bölgesinden bütün İslâm âlemine yaydığı, küresel bir iletişim aracı haline getirdiği ve gün geçtikçe dünya dilleri arasındaki önem ve etkinliğini arttırdığı herkesçe fark edilmektedir.

1.İsmin Tanımı

Konuya giriş yapılmadan önce ismin tanımının yapılması daha doğru olacaktır. Genel olarak bu konuyla ilgili Arapça ve Türkçe kitaplara bakıldığında isim için kullanılan ve birbirine çok yakın olan iki farklı tanımın var olduğu dikkat çekmektedir. Söz konusu kaynaklar incelendiği zaman ismin *الإسم ما دلّ على* *İsim, kendi başına bir anlam ifade eden, üç zamandan birine delalet etmeyen bir kelimedir*⁶ şeklinde tanımlandığı görülmektedir. Bazı kaynaklarda ise *الإسم ما دلّ على معنى في نفسه ولم يقترن بزمان* *İsim, tek başına anlam ifade eden, zamana delalet etmeyen kelimedir*⁷ ifadeleriyle açıklanmaya çalışıldığı fark edilmektedir. Konunun daha iyi bir şekilde açıklanabilmesi adına *رجل*, *كتاب*, *قلم*, *فرس* gibi bazı örnekler verilebilir. Burada, adam, kitap, kalem ve at kelimeleri, kendilerine ait malum müstakil cisimleri göstermekte herhangi bir zamana bağlı olmaksızın kendi başlarına bir anlam ifade eden birer isimdir.⁸

¹ Nahiv kelimesi sözlükte "yön, taraf, çeşit, miktar, benzerlik, çevirmek, kabile" anlamlarına gelirken istilahta ise "irab ve bina bakımından kelimelerin sonu kendisiyle bilinen ilimdir". Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân el-Kâfiyeci (2012). *Şerhu'l-i'râb 'an kavâ'id-i'l-i'râb*. thk. Ahmed 'Azû 'Înâye, 'Alî Muhammed Mustafâ, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 50; Muhammed b. Abdirrahîm el-Milânî. *Şerhu'l-Muğni* (2016). İstanbul: Şefkat Yayınları, 11-12; İsmail Durmuş (2006). Nahiv. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 32/300.

² Sarf sözcüğü lügatte "çevirmek, döndürmek, değiştirmek ve nakletmek" gibi anlamlara gelmektedir. İstilahta ise "Arapça kelimelerde 'irab ve binâ' dışında meydana gelen biçimsel değişiklikleri irdelleyen bir ilimdir." Bkz. Cemâluddîn b. 'Usman b. 'Amr b. Ebî Bekr İbnü'l-Hâcib (1995). *eş-Şâfiyye fî 'ilmi-tasrif*. thk. Hasan Ahmed el-'Usman, Mekke: Mektebetü'l-Mekkiye, 6.

³ M. Çetin Nihat (1991). Arap. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 3/296.

⁴ Yûsuf 12/2.

⁵ Ahmed b. 'Alî b. Mes'ûd (ts.), *Merâhu'l-ervâh*. İstanbul: Mektebetü'l-Hanefiyye, 3.

⁶ Ebu'l-Berekât Nûruddîn el-Câmî (1993). *el-Fevâidu'd-diyâiyye*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 8; Milânî. *Şerhu'l-Muğni*. 26; Halil b. Hüseyin es-Sîrdî (2012). *el-Kâmûsu's-sânî fî'n-nahvi ve's-sarfî ve'l-me'ânî*. İstanbul: Mektebetü Diyarbekir, 1/26.

⁷ Celaluddîn b. Abdirrahmân b. Ebî Bekir es-Suyûtî (ts.). *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'*. Mısır: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, 1/25; 'Alî b. Muhammed el-Curcânî (2007). *Kitâbu't-ta'rifât*. thk. Muhammed 'Abdurrahmân el-Mar'aşî, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 82; Eyyûb b. Mûsa el-Huseynî el-Kureymî el-Kefevî Ebu'l-Bekâ (2011). *el-Kulliyât*. thk. 'Adnân Dervîş, Muhammed Mısırî, Dumaşk: Muessetu'r-Risâle, 68; Mustafâ b. Muhammed Selîm el-Galâyînî (1993). *Câmî'u'd-durûsi'l-'arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Asriyye, 1/9; Ahmed el-Hamlâvî, *Şeze'l-'urf fî fenni's-sarf* (ts.). thk. Arfân Matrâcî, Beyrut: Muessetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 20; Hasan Akdağ (ts.). *Arap Dili Dilbilgisi*. Konya: Tekin Kitabevi, 33; Mustafa Meral Çörtü (2015). *Arapça Dilbilgisi Sarf*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 427; Kadir Erbil (2012). *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*. İstanbul: Ravza Yayınları, 5.

⁸ Hamlâvî. *Şeze'l-'urf fî fenni's-sarf*. 20.

2. Türeyiş Açısından İsim

Çekimli isim: Bu terim Arapça'da الاسم المتصرف diye ifade edilmektedir. Çekimi yapılmayan isim ise الاسم غير المتصرف şeklinde tabir edilmektedir. Çekimli isim, tesniye (ikil), cemi (çoğul), tasğîr (küçültme), nisbet (ism-i mensûb) ve başka şekillerde gelen isimlerdir. (مدينة / müfred), (مدینتان / tesniye), (مُدُنٌ / cemi), (مَدَنِيٌّ / ism-i mensûb), (مَدَنِيَّةٌ / ism-i tasğîr).⁹ Yukarıda adı geçen terimler dikkatli bir şekilde incelendiği zaman söz konusu isimlerin الاسم المتصرف / çekimli isim olduğu hemen anlaşılmaktadır. Nitekim ilgili isimler bir şekilde ya da herhangi bir kalıpta sınırlı kalmamıştır. Kısacası yukarıda verilen terimler değişik şekil ve kalıplara girmeye müsait isimlerdir.

Çekimi yapılmayan isimler, sürekli aynı kalıpta olan ve hiçbir şekilde hiçbir şarta bağlı kalmadan çekim kabul etmeyen isimler olarak tanımlanabilir. Bu duruma örnek olarak مَن kelimesi verilebilir. “مَن الرجلُ الغالي” “gelen adam kimdir?” ve “مَن المرأة الغالية” “gelen kadın kimdir?” cümleleri dikkatli bir şekilde ele alındığında söz konusu cümlelerde tesniye, cem'i, müzekker ve müennesin aynı kalıplarda geldiği fark edilecektir.¹⁰

2.1.Çekimli İsim

Arapçada isimler türeyiş açısından ikiye ayrılmaktadır. Birincisi, biçim olarak özgün olup başka bir kelimedenden türemeyen isimlerdir. Bunlara câmid denilmektedir. İkincisi biçimsel anlamda bir orijinallığe sahip olmayıp başka bir kelimedenden türeyen isimler topluluğu olarak tanımlanabilir. Bunlar ise müştak başlığı adı altında ele alınmaktadır.¹¹

2.1.1.Çekimli İsmın Kısımları

حجر, شجر / Câmid isim: Bir varlığa isim olmuş, hiçbir kelimedenden türememiş olan isimlerdir. حجر, شجر ve درهم kelimeleri hiçbir şeyden türememiş isimlere örnek olarak gösterilebilir. Bir ismin câmid olup olmadığını anlamak ise ilgili ismin müştak olmadığını tespitiyle mümkün olabilmektedir.¹²

الاسم المشتق / Müştak isim: Bir fiil ya da bir isimden türemiş olan isimlerdir. Bir fiilden türemiş isimlere örnek olarak مکتوب ve كاتب gibi terimler gösterilebilir. Bu iki kelime أَكْتُبُ fiilinden türemiştir. İsimden türemiş olan isimlere ise بحري, بحريَّةٌ gibi örnekler verilebilir. Yukarıda geçen بحري ism-i mensûb ve بحريَّةٌ ism-i tasğîr kelimelerinin her ikisi de müfred olan بحر kelimesinden türemiştir.¹³

2.1.2. Müştak İsmın Kısımları

İsm-i fâil, ism-i mefûl, mübalağalı ism-i fâ'il, sıfat-ı müşebbehe, ism-i zaman, ism-i mekân, ism-i tasğîr, ism-i âlet, ism-i tafdil ve ism-i mensûb¹⁴ gibi kavramların tümü müştak isim kategorisinde ele alınmaktadır. Ancak ilk sekiz kelime fiilden, kalan son ikisi de isimden türetilmiştir. Bu makalede, çalışmamızın sınırlılığı da göz önünde bulundurularak müştak isim grubunda bulunan ism-i mensûb konusu açıklanmaya ve ilgili konu üzerinde önemli bir takım bilgilere yer verilmeye çalışılacaktır.

2.1.2.1. İsm-i Mensûbun Tanımı

Bazı âlimler ism-i mensûbu¹⁵ izafet olarak tanımlarken diğer bazıları ise nisbet olarak tanımlamışlardır. Sibeveyh'nin *el-Kitâb* adlı eserinde “هذا باب الإضافة bu izafet konusudur” ifadesini kullanarak ism-i mensûbu izafet olarak adlandırdığı görülmektedir. Ardından da nisbeti şu şekilde yorumladığı görülmektedir: “Bir adamın bir şehre ya da bir kabileye mensubiyetini bildirilmesi, kelimenin sonuna şeddeli izafe yâ'sının eklenmesiyle mümkün olur”.¹⁶

Mubberred, *Muktedab* adlı eserinde konuya “هذا باب الإضافة إلى الاسم الذي يكون آخره ياء مُشَدَّدة Bu, sonunda şeddeli yâ harfî bulunan isme herhangi bir şeyi izafe etme babıdır” ifadeleriyle giriş yaparak Sibeveyh gibi bu konuyu izafet olarak adlandırmıştır.¹⁷

İbn Serrac'ın *el-Uşûl* adlı eserinde ism-i mensûb konusuna giriş yaparken ذِكْرُ النَّسَبِ “nisbet konusu” diyerek söz konusu terimi “النسبة” başlığı adı altında ele aldığı görülmektedir.¹⁸

⁹ Çörtü. *Arapça Dilbilgisi Sarf*. 427.

¹⁰ Çörtü. *Arapça Dilbilgisi Sarf*. 427.

¹¹ Galâyîni. *Câmiu'd-durûsi'l-'arabiyye*. 2/5-6.

¹² Galâyîni. *Câmiu'd-durûsi'l-'arabiyye*. 2/5-6.

¹³ Galâyîni. *Câmiu'd-durûsi'l-'arabiyye*. 2/5-6.

¹⁴ Milânî, *Şerhu'l-Muğnî*. 317-339; Galâyîni. *Câmiu'd-durûsi'l-'arabiyye*. 1/160; Ahmet Yaşar (1996). *Arapçanın Temel Kuralları Sarf ve Nahiv*. B.y.: Anadolu Matbaacılık, 18-19.

¹⁵ Genel olarak isim الثلاثة باحد الازمنة في نفسه غير مقترن باحد الازمنة الثلاثة “İsim, kendi başına bir anlam ifade eden, üç zamandan birine delalet etmeyen bir kelimedir” şeklinde tanımlanmıştır. Türeyiş açısından isimler, müştak الاسم المتصرف ve câmid الاسم غير المتصرف olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Bkz. Câmî. *el-Fevâidu'd-diyâiyye*. 8; Milânî. *Şerhu'l-Muğnî*. 26; S'irdî. *el-Kâmûsu's-sânî fi'n-nahvi ve's-sarfî ve'l-me'ânî*. 1/26; Çörtü. *Arapça Dilbilgisi Sarf*. 489; Yaşar. *Arapçanın Temel Kuralları Sarf ve Nahiv*. 18-19; Erbil. *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*. 5.

¹⁶ ‘Amr b. ‘Usmân Sibeveyh (1988). *el-Kitâb*. thk. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 3/335.

¹⁷ Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Mubberred (ts.). *el-Muktedab*. thk. Muhammed ‘Abdulhâlik ‘Azîme, Beyrut: ‘Âlemu'l-Kutub, 3/140.

باب ذكر أشياء من Ebû Ca'fer en-Nehhâs, 'Umdetu'l-kitâb isimli eserinde ism-i mensûbu işlerken konuya "Nisbet konusunda bazı şeylerden bahseden bab" şeklinde giriş yapmaktadır. Aynı zamanda ism-i mensûb konusunu işlerken de sık sık التَّسْبُوبُ sözcüğüne yer verdiği fark edilmektedir.¹⁹

İbn Verrâk, 'İlelu'n-nahv adlı eserinde ism-i mensûb konusunu ele alırken şu ifadelerle yer vermektedir: "Bir ismi bir şehre, bir babaya ya da buna benzer herhangi bir şeye nisbet etmek istediğinde o ismin sonuna nisbete delalet etmesi için şeddeli yâ harfini eklemelisin."²⁰

Zemahşerî, el-Mufasssal adlı eserinde ism-i mensubun tanımını şu ifadelerle yapmaktadır: هو الأسم الملحق "Ta harfi tenis belirtisi Bâخره ياء مشددة مكسور ما قبلها علامة للنسبة إليه، كما ألحقت التاء علامة للتأنيث وذلك نحو قولك هاشمي وبصري için ismin sonuna eklendiği gibi, ism-i mensûb de (kendisinden bağımsız) bir şeyle ilgisini ifade etmek için sonuna bir önceki harfi kesreli yapan هاشمي ve بصري örneklerinde olduğu gibi şeddeli bir yâ getirilmiş olan isimdir." Bunlardan birincisi bir kabileye ikincisi ise bir ülkeye nisbet edilmiş iki ism-i mensûb örneğidir.²¹

İbn Hâcib'in ise eş-Şâfiye fi 'ilmi-tasrif adlı eserinde ism-i mensubun tanımını "İsm-i mensûb, kendisinden bağımsız bir şeyle olan ilgisini ifade edebilmek için sonuna şeddeli bir yâ eklenmiş tenis taşı, tesniye ve cemi alametleri hafzedilmiş olan isimdir" şeklinde verdiği göze çarpmaktadır.²² Yukarıda geçen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere ism-i mensûb kalıbına uyarılan ismin, sonuna şeddeli bir yâ harfinin eklenmesiyle meydana geldiği görülmektedir.

2.1.2.2. Ana Hatlarıyla İsm-i Mensûb

İsm-i mensûb, bir şahsın veya bir şeyin bir yere, gruba, ilme, mesleğe, meşrebe, sanata, dine, mezhebe, işe, soya, millete ve cinsiyete aidiyetini bildiren bir sıfattır. Diğer bir ifadeyle bir şeyin herhangi bir şeye aidiyetini belirtmek için şeddeli yâ'nın ilgili kelimenin sonuna eklenmesidir.²³ Nisbet ya'sının bittiği isme "mensûb ileyh",²⁴ ism-i mensûbun sonunda bulunan şeddeli yâ'ya nisbet yâ'sı ve sonunda söz konusu harfin bulunduğu isimlere de "ism-i mensûb / الاسم المنسوب" denilmektedir.²⁵

İnsanların babasıyla tanındığı gibi isimlerin de aynı şekilde nisbet sayesinde tanındığı bilinen bir gerçektir.²⁶ Bundan ötürü literatürde yukarıda geçen terim için ism-i mensûb gibi "neseb/النسب" kavramı da kullanılmaktadır. Bununla birlikte kaynaklarda ism-i mensûb için "izafe" ögesinin de kullanıldığı geçmektedir.²⁷ Zira mensûb ve mensûbun ileyhin arasında var olan nisbet bir izafet-i maneviye hükmündedir.²⁸ Diğer bütün izafetlerden daha etkili olduğu görülen bu izafe, hem lafzî hem de manevî açıdan büyük bir değişikliğe sebebiyet vermektedir.²⁹

İsm-i mensûb kategorisine giren herhangi bir ismin lafzî başta olmak üzere manevî ve hükmî bir takım değişikliklere maruz kaldığı müşâhede edilmektedir. Nisbet ya'sından önce gelen harfin meksur olması ve kelimenin irabının nisbet ya'sına geçmesi durumunda lafzî denilen değişiklik meydana gelmektedir. İlgili kelimenin isimde kök salması manevî, أبو مررت برجل قريشي أبوه gibi ism-i mensûbun kendinden sonraki kelimeye amel ederek onu fail olarak merfû' etmesi ise hükmî değişiklik olarak adlandırılmaktadır.³⁰

İsm-i mensûbun isim cümlelerinde kimi zaman cümlenin ana unsuru olarak kullanıldığı fark edilmektedir. Örneğin "مصري جاء المصري" ifadesine bakıldığı zaman söz konusu örnekte المصري kelimesinin جاء fiilinin faili olduğundan cümlenin asli unsuru olduğu görülmektedir. İsm-i mensûb, kendisinden önceki kelimeyle herhangi bir ilişki içerisinde ise sıfat olur. Örneğin "بابا المصري أبوه" gibi.

¹⁸ Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî İbn Serrâc (ts.). el-Usûl fi'n-nahv. thk. 'Abdülhuseyin el-Fetlî, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 3/63.

¹⁹ Ahmed b. Muhammed b. Yûnus en-Nehhâs (2004). 'Umdetu'l-kitâb. thk. Bassâm 'Abdulvehhâb el-Câbi, B.y.: Dâru İbn Hazm, 252-26.

²⁰ Muhammed b. 'Abdillâh b. el-'Abbâs İbn Verrâk (1999). 'İlelu'n-nahvi. thk. Mahmûd Câsim Muhammed ed-Dervîş, Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 529.

²¹ Mahmûd b. 'Umer b. Ahmed ez-Zemahşerî (1993). el-Mufasssal fi sina'ati'l-i'râb. thk. 'Alî Mulhim, Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 259.

²² İbnü'l-Hâcib. eş-Şâfiye fi 'ilmi-tasrif. 37.

²³ Mehmed Zihni Efendi (2008). el-Muktadab ve'l-muntahab fi kavâidi's-sarfî ve'n-nahvi. İstanbul: Marifet Yayınları, 346; Nusrettin Bolelli (2015). Araçça Sarf İlmî. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 444.

²⁴ Bolelli. Araçça Sarf İlmî. 444.

²⁵ Çörtü. Araçça Dilbilgisi Sarf. 489.

²⁶ 'Abdullâh b. Huseyin Ebu'l-Bekâ (1995). el-Lubâb fi 'ileli'l-i'râbi ve'l-binâi. thk. 'Abdullâh en-Nebhân, Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2/143.

²⁷ Ebu'l-Bekâ. el-Lubâb fi 'ileli'l-i'râbi ve'l-binâi. 2/153.

²⁸ Ebu'l-Bekâ. el-Lubâb fi 'ileli'l-i'râbi ve'l-binâi. 2/153.

²⁹ İbn Verrâk. 'İlelu'n-nahvi. 529.

³⁰ Cemâlüddin Muhammed b. 'Abdillâh el-Ceyyânî İbn Malik (1967). Teshîlu'l-fevâid ve tekmilu'l-mekâsid. thk. Muhâmmad Kâmil el-Berekât, Birleşik Arap Emirlikleri: Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî, 261-266; Celaluddîn b. Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Suyûtî (ts.). Hemu'l-hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-cevâmi'. thk. Abdulhamid Hendâvî, Mısır: el-Mektebetu't-Tevfikîyye, 3/393.

Mısırlı olan adam geldi" ifadesine bakıldığı zaman söz konusu örnekte المصري kelimesinin kendisinden önce geçen الرجل sözcüğüne sıfat olduğu fark edilmektedir. İsm-i mensûb, şibh'i fiil (fiile benzeyen isimler) kategorisinde yer aldığından fiil gibi amel etmekte ancak ismi meful gibi yalnızca nâibi fâil almaktadır.³¹

Türkçede İsm-i mensûbe karşılık olarak kullanılan ekler şunlardır: "...lı لُبْنَانِي/Lübnanlı", "...li مَكِّي / Mekkeli", "...lu حَضْرَمِي/Hadremevt'lu", "...lü قَرْوِي/Köylü", "...cı زَجَاجِي Camcı", "...ci فَالْكُهِي/Sebzeci", "...cu كُمُجِي Kumcu", "...çü اللَّبْنِي/Sütçü", "...çı جَوْهَرِي/Mücevheratçı", "...sahibi اَلْبَيْسْ/Elbise sahibi", "...e ait تِجَارِي/Ticarete ait", "...ile ilgili جَامِعِي/Üniversite ile ilgili, Üniversiteli".³²

2.1.2.3. İsm-i Mensûbun Sonunda Bulunan Yâ

İsm-i mensûbun sonuna bitişen şeddeli yâ'dan önce bütün örneklerde kesrenin gelişi vaciptir.³³ Yukarıda geçen örneklerden de bu durum açıkça fark edilmektedir. İsm-i mensûbun sonuna bitişen yâ'dan önce kesrenin gelmesinin iki sebebi bulunmaktadır: Birincisi Kesre, yâ cinsinden olması hasebiyle diğer hareketlerden daha hafiftir. İkincisi ise ism-i mensûbun sonuna bitişen yâ'dan önce zamme gelmemektedir. Zira sakin yâ zammeden sonra sabit kalamayacağından vâv harfine dönüşmesi gerekmektedir. Bununla birlikte mezkûr yâ'dan önce fetha da gelmemektedir. Nitekim yâ'nın makablinin meftûh olduğunda elife dönüşmesi gerektiği ism-i mensûbun tesniye ile iltibasını meydana getirebilmektedir.³⁴

Tesniye, cemî ve tenis harfi olan ta'nın isme bir takım yeni anlamlar yüklediği gibi nisbetin de isme bir takım yeni manalar kazandırdığı göze çarpmaktadır.³⁵ Dilciler, nidâ harfleri içerisinde yalnızca yâ'nın ism-i mensûbe dâhil edilmesinin birkaç nedeni olduğunu zikretmektedirler:

Araplar, günlük konuşma dilinde tahfifi çok fazla önemsediklerinden aynı zamanda yâ da vâv'dan daha hafif (kullanışlı) olduğundan onu vâv'a tercih etmektedirler. İsm-i mensûbun sonuna elifin getirilmemesi ise ism-i maksure karıştırılabilme ihtimalinin olmasından kaynaklanmaktadır.

Tenis ta'sı ile arasında birçok yönden benzerlik bulunan yâ, nisbet alametinin tenis alametine olan müşabehetinden dolayı ism-i mensûbun sonuna ilave edilmiştir.

Vâv ve elif, yâ'ya nisbeten zayıf bir konumdadırlar. Zira vâv ve elif harfleri lafzî irapta ismin sonunda sabit kalmazken yâ'nın yapısal anlamda hiçbir tahfife uğramadan ismin sonunda sabit olarak kalabildiği tespit edilmektedir.³⁶

2.1.2.4. İsm-i Mensûb ve Müenneslik

Arap dilinde kelimeler nasıl ki dil bilgisi bakımından hakikî ve mecâzî müennes olarak iki tür ayırma sahipse ism-i mensûbun da aynı şekilde hakiki ve mecazi müennes olmak üzere iki başlık altında incelendiği göze çarpmaktadır. Hakiki müennes olan ism-i mensûb, sadece lafzen müenneslik alametini almamıştır bilakis o gerçekten de müennestir. Örnek olarak هُنْدِي ve فَاطِمِي kelimeleri incelendiği zaman her ikisinin de gerçek anlamda müennes ve müennesliğin tesiri altında kalmış birer isim olduğu görülmektedir.³⁷

Hakiki müennes olmayan ism-i mensûb ise sadece lafzen müenneslik alametini alan ancak müennesliğin kendisinde tesir etmeyen bir isimdir. Örnek olarak كُرْسِي وِبَرْدِي sözcükleri incelendiği zaman her iki kelimenin de yalnızca lafzen müenneslik alametini aldığı ve gerçek anlamda müennes olmayan kelimeler olduğu fark edilmektedir.³⁸

2.1.2.5. İsm-i mensûb ve Tesniye

İsm-i mensûb ile tesniye arasında birkaç yönden benzerlik bulunmaktadır. Söz konusu benzerlikler şu şekilde sıralanabilir: Birincisi hem ismi mensûb hem de tesniyenin sonunda sonradan eklenmiş iki tane zâid harf bulunmaktadır. İkincisi ismi mensûb ve tesniyenin sonradan kelimelerden nakledildiği göze çarpmaktadır. Tesniye, marifeden nekreye; nisbet ise câmidden müştak isme aktarılmıştır. Üçüncüsü her ikisinde de zâide olan harfin irab harfi olduğu tespit edilmektedir.³⁹

2.1.2.6. Nisbet Yâ'sı İle Tenis Ta'sı Arasında Bulunan Benzerlikler

İsm-i mensubun sonuna bitişen yâ ile tenis ta'sı arasında birkaç yönden benzerlik bulunmaktadır:

³¹ Çörtü. *Arapça Dilbilgisi Sarf*. 494.

³² Bolelli. *Arapça Sarf İlimi*. 444.

³³ Celaluddîn b. Abdîrrahmân b. Ebî Bekir es-Suyûtî (2013). *el-Behcetü'l-mardiyje*. Diyarbakır: Seyda Kitabevi, 2/381.

³⁴ Ebu'l-Bekâ. *el-Lubâb fi 'ileli'l-i'râbi ve'l-binâi*. 2/144-145.

³⁵ Ebu'l-Bekâ. *el-Lubâb fi 'ileli'l-i'râbi ve'l-binâi*. 2/143.

³⁶ Ebu'l-Bekâ. *el-Lubâb fi 'ileli'l-i'râbi ve'l-binâi*. 2/143-144.

³⁷ Zemehşeri. *el-Mufasssal fi sina'ati'l-i'râb*. 259.

³⁸ Zemahşeri. *el-Mufasssal fi sina'ati'l-i'râb*. 259.

³⁹ Ebu'l-Bekâ. *el-Lubâb fi 'ileli'l-i'râbi ve'l-binâi*. 2/145.

Nisbet yâ'sı gibi tenis ta'sı da vahdeti (tekliği) ifade etmektedir. Örneğin زَنْجٌ ve رُومٌ kelimelerine bakıldığında her ikisinin de cinsiyeti bildirdiği fark edilmektedir. Fakat sonlarına şeddeli olan nisbet yâ'sı geldiğinde, kelime زَنْجِيٌّ ve رُومِيٌّ kalıplarına girerek sadece vahdeti ifade etmektedir. İsimlerin sonuna bitişen tenis ta'sına örnek olarak da زهرة-تمر-نمرة kelimesi verilebilir. Verilen örneklere bakıldığı zaman bunların sonuna tenis alâmeti bitişmeden önce birer cins isim olduğu görülmektedir. Ancak söz konusu sözcüklere tenis ta'sı bitiştiğinde bunların cins isimden çıkıp vahdeti ifade eden birer kelime kalıbına girdiği göze çarpmaktadır.⁴⁰

İsimlerin sonuna bitişen tenis alâmeti müzekker olan ismi müennes yapmaktadır. Böylece söz konusu isimler, aslî olmaktan çıkıp fer'î bir isim olmaktadır. Aynı şekilde şeddeli nisbet yâ'sı da aslî olan camid bir ismi fer'î (müştak) yapmaktadır.⁴¹ Tenis ta'sı ve nisbet yâ'sının her ikisi de isimde irap alâmetidir.⁴²

2.1.2.7. İsmi Mensûb'un Temel Amacı

Araplar arasında diğer birçok terim gibi ismi mensûb da bir ismin herhangi bir şeye nisbetini ve aidiyetini bildirmek için kullanılmaktadır:

Bir mesleği yapan herhangi bir kişi ifade edilmek istendiğinde ismin sonuna şeddeli bir yâ getirilerek ilgili kişinin bu meslek gurubuna aidiyeti belirtilmiş olmaktadır. Örneğin صيدليٌّ sözcüğü meslek grupları arasında eczacılığı ifade etmektedir. Herhangi bir kişinin milliyetinin belirtilebilmesi için - تركيٌّ - فرنسيٌّ - عربيٌّ Arap, Türk ve Fransız gibi kalıplar kullanılmaktadır.

Bazen herhangi bir kişinin memleketini belirtmek için de قاهريٌّ-بغداديٌّ-ازميريٌّ-مardiniٌّ Mardinli, İzmirli, Bağdatlı ve Kahireli örneklerinde olduğu gibi bir takım kalıplar kullanılmaktadır. Herhangi bir şeyin dine olan aidiyetinin belirtilmek istendiği durumlarda مسيحيٌّ ve اسلاميٌّ gibi ifadelerin kullanıldığı fark edilmektedir. Bir insanın mensup olduğu kabile, sınıf ya da topluluğun bildirilmek istendiği durumlarda صَحَابِيٌّ - هَاشِمِيٌّ - قُرَشِيٌّ gibi kavramların çokça kullanıldığı tespit edilmektedir. Bir insanın herhangi bir sıfatla nitelendirilmesi istendiğinde ise ذَهَبِيٌّ - فِصِّيٌّ şeklindeki ibârelere yer verildiği görülmektedir.

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere herhangi bir şeyin bir dine, bir mesleğe, bir mezhebe ya da bir kabileyeye mensubiyetinin normal şartlarda tam olarak belirtilmesi gerekmektedir. Örneğin Zeyd Müslümandır, Ahmed tüccardır, Hüseyin filan kabiledendir denmesi gerekirken Araplar, tahfifi çok önemsediklerinden dolayı ism-i tasğîr, cemi' ve tesniye gibi ism-i mensûbu da aynı amaçla tahfif için kullanmışlardır.⁴³

2.1.2.8. Kıyâsi İsm-i Mensûb

Zemahşerî'nin *el-Mufasssal fi sina'ati'l i'rab* adlı eserinde ism-i mensûbun yapılışı hakkında önemli açıklamalara yer verilmektedir. İsm-i mensûb, kıyâsi ve semâi olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Zemahşerî, kıyâsi olan ism-i mensubun türetilişi için bir takım şartları öne sürerek şu cümlelerle ifade etmektedir:

البصرة والهندان وزيدون النسبة القياسية فمن الجارية على قياس كلامهم حذفهم التاء ونوني التثنية والجمع، كقولهم بصريٌّ وهنديٌّ وزيديٌّ في اسمين⁴⁴

Herhangi bir kelimedenden kıyâsi ism-i mensûbun türetilmek istendiği durumlarda öncelikle varsa eğer tenis ta'sı, tesniye ve cemi' alâmetleri olan nûn hazfedilmektedir. İsm-i mensûbun yapılış aşamasına ise sonradan geçilmektedir. Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere بصريٌّ kelimesi daha önce بصره olduğu halde nisbet edildiğinde tenis ta'sı hazfedilmiştir. زيديٌّ ve هنديٌّ kelimeleri de tesniye ile cemi' nişanesi olan nun harfinin düşmesine birer örnektir. Bunların aslı هندان ve زيدون şeklindeyken her iki kelimedede de bulunan nûn önceden var olmasına rağmen nisbet esnasında düşmüştür.

2.1.2.9. Kuralına Aykırı Olarak Nakledilmiş Bazı İsm-i Mensûbler

Arapçada ism-i mensûb olarak kullanılmasına rağmen ism-i mensûbun kaide ve kurallarına uymamış bir takım isimlerin var olduğu fark edilmektedir. Bu kelimelerden birkaç tanesi örnek verilerek izah edilmeye çalışılacaktır. Örneğin وحدويٌّ sözcüğü, normal şartlarda وحدة kelimesinin ism-i mensûbudur. Ancak yukarıda ism-i mensûbun tanımı yapılırken nisbet anında sonunda bulunan ta harfinin hazfedileceği

⁴⁰ Ebu'l-Beka. *el-Lubâb fi 'ileli'l-i'râbi ve'l-binâi*. 2/145-146.

⁴¹ Ebu'l-Beka. *el-Lubâb fi 'ileli'l-i'râbi ve'l-binâi*. 2/145-146.

⁴² Ebu'l-Beka. *el-Lubâb fi 'ileli'l-i'râbi ve'l-binâi*. 2/145-146.

⁴³ İbn Verrâk. *'İlelu'n-nahvi*. 534; Muhahammed b. el-Hasan el-İsterâbâdi er-Râdi (1975). *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1/192.

⁴⁴ Zemahşerî. *el-Mufasssal fi sina'ati'l-i'râb*. 259.

belirtmişti. Lakin fazladan bir vâv harfinin gelmesiyle kural dışına çıkmış göze çarpmaktadır. وحدة kelimesinin kıyâsi ism-i mensûbu وحوي şeklinde değil de وحدي kalıbında gelmesi gerekmektedir.⁴⁵

Nisbeti kurala aykırı olarak gelen bir başka kelime de فرنسيي sözcüğüdür. فرنسا kelimesi, فرنسا kelimesinin ism-i mensûbu olması hasebiyle nisbetinin فرنسيي (fa ve ra'nın fethasıyla) şeklinde gelmesi gerekirken فرنسيي (fa ve ra'nın esresiyle) olarak gelmiştir.⁴⁶

Nisbeti kurala aykırı olarak yapılmış diğer bazı kelimeler de şunlardır: رب رباني تحت, فوقاني فوق, تحتاني تحت, وادي بادي. Son örneğin ism-i mensubu وادي şeklinde gelmesi gerekirken elifin düşmesiyle birlikte وادي kalıbında gelmiştir. قرشي قرشي, قرشي قرشي, قرشي قرشي, قرشي قرشي. Son kelime, kıyâsi olarak ba'nın fethasıyla gelmesi gerekirken kesresiyle gelmiştir.⁴⁷ حضرموت حضرمي و مرو حضرمي و مرو حضرمي. Son kelime, kıyâsi olarak ba'nın fethasıyla gelmesi gerekirken kesresiyle gelmiştir.⁴⁷ أموي أمية, روحاني روح ve حقاني حق, normal şartlarda hemze'nin fethasıyla değil de zammesiyle gelmesi gerekiyordu. Ancak literatürde söz konusu kelimenin dal harfinin zammesiyle değil de fethasıyla gelmesi gerekiyordu. صنعاء صنعاء, حروري حروراء ve جلولي جلولاء, سفلاني سفل, براني بر, جواني جو, صيدلاني صيدلة, بحراني بحرین, صنعاني صنعاني.⁴⁸

2.1.2.10. Genel Kuralın Dışında Gelen İsm-i Mensûbler

Literatürde ism-i mensûb olarak kullanılmasına rağmen ism-i mensûb kalıbında gelmeyen bazı isimler bulunmaktadır. Söz konusu isimler, genellikle مفعول, مفعول, فاعل, فاعل ve مفعول gibi ism-i fail ve mübalağa sığası şeklinde gelen isimlerdir. Bu kalıplar, bir mesleğe veya herhangi bir şeye sahip olmayı ifade ederler. Örneğin فاعل kalıbının bazı meslek sahiplerine delalet etmesi için kelimenin sonuna nisbet yâ'sı getirilmeden de yapılabildiği gözlemlenmektedir. Örneğin خدائد demirci, بزائر konfeksiyoncu, عطائر kokucu, نجار marangoz, بحار bakırcı gibi kelimelerin ism-i mensûbu yapılırken حدادي şeklinde gelmesi gerekirken yukarıda geçen ve ism-i mensûb kalıbında olmayan kelimeler gelmiştir.

Örneğin فاعل kalıpları bir mesleğe değil herhangi bir şeye sahip olmayı ifade edebilmek amacıyla kullanılmaktadır. Bununla birlikte لاین/لین süt sahibi, طاعم/طعم yemek sahibi, ثامر hurmacı, مزارع muzrak sahibi, لبس elbise sahibi, عمل iş sahibi, نهز gündüzcü ve مغطار kokucu gibi kelimeler ilgili anlamda kullanılmaktadır.⁴⁹ Ancak yukarıda geçen örnekler, semai' olduğu için kendilerine kıyas yapılmamaktadır.

Mübalağalı ism-i fâ'il vezninde gelen kalıplar, Allah için kullanıldığında sıfat, insanlar için kullanıldığında ise mübalağa veya lakap anlamlarını ifade etmektedir. Zira bu kalıplar, Allah için sıfat değil de mübalağa için kullanılmış olsaydı eğer, وما ربك بظالم للعبيد⁵⁰ ayetinde geçen ظالم kelimesi haşa Allah fazla zulüm etmez; ama az yapar imajını verirdi. Bundan dolayı müfessirler, söz konusu kalıbın burada mübalağa için değil de nisbet veya zulmü isteme için kullanıldığını yani ظالم kelimesinin zulme mensûb ya da zulmü isteme anlamına geldiğini ifade etmektedirler.⁵¹

2.1.2.11. Nisbet Yâ'sının Hazf edilmesi

Bazı dilciler, eserlerinde nisbet yâ'sının hazfi konusunu da işlemişlerdir. Örneğin İbn Şeceri, Emâli'inde nisbet yâ'sının hazf edilmesi hususuna da değinmektedir. Müelifin bu konudaki görüşüne göre söz konusu harfin düşmesi iki şekilde gerçekleşir. Birincisi حمراوی ve مكيي gibi ism-i mensûb sözcüklerin terhime uğramaları ve bu sözcüklerin يا حمراو ve يا مكي şeklinde münâdâ-i murehhem olup nisbet yâ'sının 'ivaz almadan hazf edilmesidir.¹⁹⁶ İkincisi ise الأزرقی ve الأشعري sözcüklerinin çoğul olmaları ve nisbet yâ'sının 'ivaz tâsı olarak hazf edilmesidir. Nitekim bu kelimelerin çoğulları الأزرقه ve الأشعرة şeklinde olup nisbet yâ'sının hazf edilme-siyle 'ivaz tâ'sı onun yerine geçmiştir.⁵²

⁴⁵ 'Abduh er-Râcihi (2009). *et-Tatbîku's-sarfî*. Beyrut: Dâru'n-Nehdeti'l-'Arabiyye, 142.

⁴⁶ Râcihi. *et-Tatbîku's-sarfî*. 143.

⁴⁷ Nehhâs. *'Umdetu'l-kitâb*. 257.

⁴⁸ Muhammed 'Abdulazîz en-Neccâr (2001). *Diyau's-sâlik ilâ evdahi'l mesâlik*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 4/278-280; Râcihi. *et-Tatbîku's-sarfî*. 151; Bolelli. *Arapça Sarf İlmî*. 454-455.

⁴⁹ Süyûtî. *el-Behcetü'l-mardiyye*. 2/400; Neccâr. *Diyau's-sâlik ilâ Evdahi'l-mesâlik*. 3/50; Sa'id b. Muhammed b. Ahmed el-Afgânî (2003). *el-Mûcez fi kavâ'idil-lugati'l-'arabiyye*. Dâru'l-Fikr, Beyrut, 167; 'Alî Cârîm, Mustafâ Emîn (1965). *en-Nahvu'l-vâdih*. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 2/427; Râcihi, *et-Tatbîku's-sarfî*. 151; Hüseyin Tural (2011). *Temel Sarf Bilgileri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 229; Bolelli. *Arapça Sarf İlmî*. 455; Çörtü. *Arapça Dilbilgisi Sarf*. 492.

⁵⁰ Fussilet 41/46.

⁵¹ Mahmûd b. 'Umer b. Ahmed ez-Zemaşeri (1987). *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmid-i't-Tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 4/165; Ebu'l-Berekât 'Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd Hâfizuddîn en-Nesefî (1998). *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-tevîl*. thk. Yûsuf 'Alî Budeyvî, Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyibe, 3/210; Süyûtî. *el-Behcetü'l-mardiyye*. 2/401; Bahâeddîn 'Abdullâh b. 'Abdirrahmân b. Abdillâh el-Hemedânî İbn 'Akîl (1980). *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Kahire: Dâru't-Turâs, 1/309-310.

⁵² Ahmet Tekin (2019). *İbnu's-Şeceri'nin el-Emâli Adlı Eserinin Sarf Açısından İncelenmesi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 127-128; Mahsum Taş (2020). *Muntecebu'ddîn el-Hemedânî ve el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd Adlı Eserinde Lugat ve Sarf*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 385.

2.1.2.12. İsm-i Mensûbun Ameli

İsm-i mensûb, edilgen fiile benzediğinden dolayı ism-i meful gibi nâib-i fâilde amel etmekte aynı zamanda onun gibi hem zahir ismi hem de zamiri ref' etmektedir. Örneğin جاء المصري أبوه "Mısırlı olan kişinin babası geldi" cümlesinde ismi zahir olan أبوه sözcüğü, ism-i mensûb olan المصري kelimesinin nâib-i fâili olmuştur. جاء الرجل المصري "Mısırlı olan adam geldi" örneğinde de ism-i mensûbun nâib-i fâili, الرجل kelimesine dönen gizli هو zamiridir.⁵³

İsm-i mensûb, gelişigüzel ve koşulsuz olarak amel etmez. Amel edebilmesi için ism-i fâilin amel etme şartlarının bire bir yerine getirilmesi gerekmektedir. Burada İsm-i fâile kıyasla İsm-i mensûbun amel etme şartları zikredilecektir:

Başında "el" takısı varsa جاء المصري أبوه "Mısırlı olan kişinin babası geldi" örneğinde olduğu gibi hiçbir şarta bağlı kalmadan amel etmektedir. Eğer başında "el" takısı yoksa amel edebilmesi için iki şart bulunmaktadır: Birincisi muzari fiiller gibi geniş zaman ifade etmesi gerekmektedir. İkincisi nefye, istifhama, mübtedâya ya da mevsufa dayanma şartı aranmaktadır. Yukarıda geçen herhangi birine dayanması, amel etmesi için yeterli olacaktır.⁵⁴

SONUÇ

Fiil gibi amel eden isimlerden olan ism-i mensûb, herhangi bir mesleğe, dine, ırka ve millete mensûb olmayı ifade etmektedir. Aynı zamanda isimden türeyen ve sonuna bir önceki harfi mecrûr olan şeddeli bir yâ getirmekle elde edilen isimlerden ibaret olduğu bilinmektedir. İsm-i mensubun adlandırılması, dilciler arasında bir takım ihtilaflara sebebiyet vermiştir. Sibeveyh ve Muberrred gibi bazı âlimler, ism-i mensûbu "izafet"; İbn Serrac, Ebû Ca'fer b. Nehhâs ve İbn Verrâk gibi diğer bazı âlimler ise onu "nisbet" başlığı adı altında ele almaktadırlar.

Dilciler tarafından ism-i mensûb, hakiki müennes (dişil) ve mecazi müennes olmak üzere iki farklı şekilde ele alınmaktadır. Ayrıca ism-i mensûb ile tesniye ve isimlerin sonuna bitişen tenis ta'sısı arasında birkaç yönden benzerlik olduğu tespit edilmektedir. Günlük konuşma dilinde ism-i mensûb olarak kullanılmasına rağmen ism-i mensûb kalıbında gelmeyen bir takım isimler bulunmaktadır. Söz konusu isimlerin genel olarak فِعْلٌ، مَفْعُولٌ، مَفْعَالٌ، فَاعِلٌ، مَفْعُولٌ، مَفْعَالٌ ve مَفْعُولٌ kalıplarında geldiği fark edilmektedir.

İsm-i mensûbun kıyâsî ve gayri kıyâsî olmak üzere iki kısma ayrıldığı gözlemlenmektedir. Nisbeti ism-i mensûbun tanımında verilen kurallara uygun olarak yapılan isimlerin kıyâsî, uygun olarak yapılmayan isimlerin ise gayri kıyâsî olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Nitekim literatürde ism-i mensubun manasını ifade ettiği halde onun kaide ve kuralına uymamış bir takım şâz isimlerin kullanıldığı sıkça görülmektedir.

İsimden türeyen İsm-i mensûb, isim cümlelerinde cümlenin ana unsuru olarak faaliyet göstermektedir. Kendisinden önce geçen kelimeyle bir irtibatı varsa eğer sıfat olmaktadır. ism-i mensûb, fiile benzeyen isimlerden olduğundan fiil gibi amel etmekte ancak ismi meful gibi yalnızca nâibi fâil almaktadır.

KAYNAKÇA

- Afgâni, Sa'îd b. Muhammed b. Ahmed (2003). *el-Mûcezz fi Kavâ'id-i'l-lugati'l-'arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Akdağ, Hasan (ts.). *Arap Dili Dilbilgisi*. Konya: Tekin Kitabevi.
- Bolelli, Nusrettin (2015). *Arapça Sarf İlmî*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Câmî, Ebu'l-Bekât Nûruddîn (1993). *el-Fevâidü'd-dîyâiyye*. Salah Bilici Kitabevi, İstanbul.
- Cârim, Mustafâ Emîn (1965). *en-Nahvu'l-vâdih*. Mısır: Dâru'l-Meârif.
- Çörtü, Mustafa Meral Çörtü (2015). *Arapça Dilbilgisi Sarf*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Durmuş, İsmail (2006). Nahiv. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/300. İstanbul: TDV Yayınları.
- Ebu'l-Bekâ, 'Abdullâh b. Hüseyin b. 'Abdillâh el-'Ukberî (1995). *el-Lubâb fi 'ilmi'l-'râbi ve'l-binâi*. thk. 'Abdullâh en-Nebhân. Dimaşk: Dâru'l-Fikir.
- Erbil, Kadir (2012). *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*. İstanbul: Ravza Yayınları.
- Galâyîni, Mustafâ b. Muhammed Selîm (1993). *Câmî'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*. Dâru'l-Kutubi'l-'Asriyye, Beyrut.
- İbn 'Akîl, Bahâeddîn 'Abdullâh b. 'Abdirrahmân b. 'Abdillâh el-Hemedânî (1980). *Şerhu 'ibn akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd. Kahire: Dâru't-Turâs.
- İbnu'l-Hâcib, Cemâluddîn b. 'Usman b. 'Amr b. Ebî Bekr (1995). *eş-Şâfiyye fi 'ilmi-tasrif*, thk. Hasan Ahmed el-'Usmân, Mekke: Mektebetu'l-Mekkiyye.

⁵³ Galâyîni. *Câmî'u'd-durûsi'l-'arabiyye*. 2/71; Bolelli. *Arapça Sarf İlmî*. 455-456; Çörtü. *Arapça Dilbilgisi Sarf*. 494.

⁵⁴ Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf İbn Hişâm (1990). *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*. thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Beyrut: Dâru't-Tayyibe, 270-271; Cemâluddîn 'Abdullâh b. Yûsuf İbn Hişâm (2013). *Şerhu Şuzûri'z-zehab fi ma'rifeti kelâmi'l-'arab*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 352; Galâyîni. *Câmî'u'd-durûsi'l-'arabiyye*. 2/71; Milânî, *Şerhu'l-Muğni*. 178-179; Akdağ. *Arap Dili Dilbilgisi*. 449-450; Çörtü. *Arapça Dilbilgisi Sarf*. 493.

- İbn Hişâm, Cemâluddîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdillâh (1990). *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*. thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Beyrut: Dâru't-Tayyibe.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdillâh (2013). *Şerhu Şuzûri'z-zehab fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- İbn Malik, Cemâluddîn Muhammed b. 'Abdillâh el-Ceyyânî (1967). *Teshîlu'l-fevâid ve tekmîlu'l-mekâsid*. thk. Muhâmmed Kâmil el-Berekât, Birleşik Arap Emirlikleri: Dâru'l-Kâtibi'l-'Arabî.
- İbn Mes'ûd, Ahmed b. 'Alî (ts.). *Merâhu'l-eroâh*. İstanbul: el-Mektebetu'l-Hanefiyye.
- İbn Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî (ts.). *el-Usul fi'n-nahw*, thk. 'Abdulhuseyin el-Fetlî. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle.
- İbn Verrâk, Muhammed b. 'Abdullâh b. el-'Abbâs (1999). *'İlelu'n-nahvi*. thk. Mahmûd Câsim Muhammed ed-Dervîş, Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd.
- Kâfiyecî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân (2012). *Şerhu'l-İ'râb 'an kavâ'id-i'râb*. thk. Ahmed 'Azû 'Înâye, 'Alî Muhammed Mustafâ, Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsi'l-'Arabî.
- Milânî, Muhammed b. Abdîrahîm el-'Umerî (2016). *Şerhu'l-Muğni*, İstanbul: Şefkat Yayınları.
- Muberrid, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd (ts.). *el-Muktedab*. thk. Muhammed 'Abdulhâlik 'Azîme, Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub.
- Neccâr, Muhammed 'Abdulazîz (2001). *Diyau's-sâlik ilâ Evdahi'l mesâlik*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle.
- Nehhâs, Ahmed b. Muhammed b. Yûnus (2004). *'Umdetu'l-kitâb*. thk. Bassâm 'Abdulvehhâb el-Câbî, B.y.: Dâru İbn Hazm.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât 'Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd Hâfîzuddîn (1998). *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-tevil*. thk. Yûsuf 'Alî Budeyvi, Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyibe.
- Nihat, M. Çetin (1991). Arap. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/296. İstanbul: TDV Yayınları.
- Râcihi, Abduh (2009). *et-Tatbîku's-sarfî*. Beyrut: Dâru'n-Nehdeti'l-'Arabiyye.
- Râdi, Muhammed b. el-Hasan el-İsterâbâdi (1975). *Şerhu şâfiyeti ibni'l-hâcib*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr, 'Amr b. 'Osmân b. Kanber (1988). *el-Kitâb*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî.
- Sî'irdî, Halil b. Molla Hüseyin b. Molla Halid (2012). *el-Kâmûsu's-sânî fi'n-nahw ve's-sarf ve'l-me'âni*. İstanbul: Mektebetu Diyarbakir.
- Suyûtî, Celaluddîn b. 'Abdirrahmân b. Ebî Bekir (2013). *el-Behcetü'l-mardiyye*. Diyarbakir: Seyda Kitabevi.
- Suyûtî, 'Celaluddîn b. 'Abdirrahmân b. Ebî Bekir (ts.). *Hemu'l-hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-cevâmi'*. thk. 'Abdulhamîd Hendâvi, Mısır: el-Mektebetu't-Tevfikîyye.
- Taş, Mahsum (2020). *Muntecebuddîn el-Hemedânî ve el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd Adlı Eserinde Lugat ve Sarf*. Diyarbakir: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Tekin, Ahmet (2019). *İbnu's-Şeceri'nin el-Emâlî Adlı Eserinin Sarf Açısından İncelenmesi*. Ankara: İlahiyat Yayınları.
- Tural, Hüseyin (2011). *Temel Sarf Bilgileri*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Yaşar, Ahmet (1996). *Arapçanın Temel Kuralları Sarf ve Nahiv*. B.y.: Anadolu Matbaacılık.
- Zemaşeri, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. 'Umer b. Ahmed (1993). *el-Mufassal fi sina'ati'l-i'râb*, thk. 'Alî Mulhim, Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl.
- Zemaşeri, Mahmûd b. 'Umer b. Ahmed (1987). *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmid-i't-Tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- Zihni, Mehmed Efendi (2008). *el-Muktadab ve'l-muntahab fi kavâidi's-sarf ve'n-nahv*. İstanbul: Marifet Yayınları.